

NÁHUATL – SLOVESA

Sloveso má v nahuatlu 9 forem času a způsobu, navíc dvě odvozená časování, zvaná směrná. Každá z těchto devíti forem je sestavená na jednom ze tří témat slovesa. Tématem chápeme variantu slovesného kořene.

Všechny formy mohou být odvozeny od přítomného času, a také proto se slovesa v tomto čase uvádějí ve slovnících (forma slovníková, *téma 1* neboli *dlouhý kořen* slovesa).

PŘÍTOMNÝ ČAS

1. Netranzitivní slovesa

Slovesa, která mají podmět, ale nemají přímý předmět.

Předpony (samohláska):

Sing.: 1 os. <i>n-</i>	Pl.: 1 os. <i>t-</i>
2 os. <i>t-</i>	2 os <i>am-</i>
3 os -	3 os -

např.: *ehua* – odejít

nehua – odcházím

tehua – odcházíš

ehua – odchází

tehu□ – odcházíme

amehu□ - odcházíte

ehu□ - odchází

Forma předpon před souhláskou:

Sing.: 1 os. <i>ni-</i>	Pl.: 1 os. <i>ti-</i>
2 os. <i>ti-</i>	2 os <i>am-¹</i>
3 os. -	3 os -

např.: *miqui* – zemřít

nimiqui – umírám

timiqui – umíráš

miqui – umírá

timiqui – umíráme

ammiqui – umíráte

miqui – umírají

Pořádek slov v netranzitivních konstrukcích: sloveso-podmět nebo podmět-sloveso:

Cochi in cihuatl nebo *In cihuatl cochi* – Žena spí

2. Tranzitivní slovesa

Slovesa, která mají podmět a přímý předmět.

V nahuatlu je přímý předmět vyznačen předponou předmětu, která je umístěna hned za předponou podmětu > v jedno se spojuje podmět + přímý předmět + tranzitivní sloveso²

¹ *am-* před další souhláskou, která není *p* nebo *m*

² *nicnequi* = *ni* (já) + *c* (to, něco) + *nequi* (chci)

Předpony:

Sing.: 1 os. *-nech-*
 2 os. *-mitz-*
 3 os. *-qu³-*

Pl.: 1 os. *-tech-*
 2 os. *-amech-*
 3 os. *-quim-*

např.: se slovesem *itta* – vidět

nimitzitta – vidím tě

niquitta – vidím ho

tinechitta – vidíš mě

tiquitta – vidíš to

nechitta – vidí mě

mitzitta – vidí tě

quitta – vidí ho (ji, to)

namechitta – vidím vás

niquimitta – vidím je

titechitta – vidíš nás

Příklady:

nictlazótla – miluji ho

nimitztlazótla – miluju tě

nictlazótla in cihuatl – miluji ženu

anquicua in nacatl – jíte maso

V náhuatlu nelze použít tranzitivní sloveso bez vyjádření předmětu. Používají se dvě neurčité předpony:

-te- pro životné tvary (neurčité osoby)

-tla- neživotné tvary (nějaké věci)

S použitím *-tla* se mění kořen slova: kořen začíná *i-* následován dvěma souhláskami $\rightarrow$ *i* zmizí

V případě *-te* k této změně nedochází: kořen se zachová

př.:

nitlacaqui – slyším (něco)

nitlata – vidím (něco)

niteitta – vidím lidi

niteítoa – mluvím o lidech

Niquitta in calli – Vidím dům

Quitta in cihuatl in calli – Žena vidí dům, nebo:

in cihuatl quitta in calli

Jestliže je předmět neurčitý, musí stát za slovesem: S-Př-Po

Quicua nacatl in cihuatl – Žena jí maso

3. Nepravidelná slovesa

Sloveso být – ve smyslu nacházet se je nepravidelné v přítomném čase v sing. *c*□, v pl. *cat*□

Sing.: 1 os. *nic*□

2 os. *tic*□

3 os. *c*□

Pl.: 1 os. *ticat*□

2 os. *ancat*□

3 os. *cat*□

Toto sloveso se používá s lokativy:

Nican nica – Tady jsem

³ *-qu-* před souhláskou nebo samohláskou, která není *e* nebo *i*, píšeme *-c-*

México ticate – Jsme v Mexiku

Jestliže je podmět neurčitý, překládá se jako *nacházet se* (*hay* – ve španělštině)

Nican c□ calli – Tady jsou domy

Nican cate tetepe – Tady jsou hory

Sloveso jít – složeno ze dvou kořenů *ya-* a *hui-*. Sing. přítomného času *-uh*, pl. *hui-*

Sing.: 1 os. *niyauh*

2 os. *tiyauh*

3 os. *yauh*

Pl.: 1 os. *tihui*

2 os. *anhui*

3 os. *hui*

México niyauh – Jdu do Mexika

Sloveso přijít – sing. přítomného času *huitz*, pl. *huitze*

Sing.: 1 os. *nihuitz*

2 os. *tihuitz*

3 os. *huitz*

Pl.: 1 os. *tihuitze*

2 os. *anhuitze*

3 os. *huitze*

Amo huitz in Pedro – Petr nepřijde

4. Sloveso součástí směrných a zvratných předpon

a) Směrné předpony se převážně vážou k pohybovým slovesům:

-on- značí oddalování

-hual- značí přibližování

onehua – odchází (vzdaluje se)

hualehua – odchází (aby sem přišel)

Pořádek slov:

PŘEDPONA PODMĚTU, URČ. PŘEDMĚTU, SMĚRNÁ, NEURČ. PŘEDMĚTU A SLOVESO

conitta – jde se na to podívat (*c/on/itta*)

noconitta – jdu se na to podívat (*no⁴/c/on/itta*)

nonteitta – jdu se podívat/navštívit nějaké lidi

b) Zvratné předpony “zvratná slovesa“

Sing.: 1 os. *-no-*

2 os. *-mo-*

3 os. *-mo-*

Pl.: 1 os. *-to-*

2 os. *-mo-*

3 os. *-mo-*

Zvratné předpony se umisťují za podmět.

ninotlatia – schovávám se

titotlatia – schováváme se

⁴ *-on-* v kombinaci s *nic-*, *tic-* následováno *-on-* ➤ *i* se mění v *o*

timotlatia – schováváš se
motlatia – schovává se

ammotlatia – schováváte se
motlatia – schovávají se

Pořádek slov v těchto konstrukcích:

PODMĚT – PŘEDMĚT – SMĚRNÁ PŘEDPONA – ZVRATNÁ PŘEDPONA

nonnotlatia – jdu se schovat

tihualmotlatia – jdeš se schovat

Použití zvratných předpon:

- akce podmětu na sebe: *ninotlatia* – schovávám se
- reciprocita: *titotlazótla* – milujeme se
- pohybová slovesa: *ninotlalia* – sedám si
- slovesa pocitu nebo fyz.stavu: *ninozoma* – zlobím se
- pasivní vyjádření: *mochihua* – dům se staví
- pouze reflexivní forma: *ninotlaloa* – běžím
- měnící význam: *ninocaqui* – souhlasím (x *nicaqui* – poslouchám)

Morfologie zvratných předpon před samohláskou:

- první samohláska s rázem: *i* ➤ se uchová a *o* zmizí
mítoa – říká se; *mícuiloa* – píše se
- první souhláska bez rázu: *i* ➤ zmizí a *o* se uchová
ninotta – vidím se; *titottá* – vidíme se

MINULÝ ČAS

Minulý čas v náhuatlu odpovídá minulým časům ve španělštině. Je sestaven na druhém tématu (*tema 2*), kdy se vynechá poslední samohláska.

Pro jeho tvorbu je důležité:

- případně přidat *ō*- na začátek slovesa
- běžné osobní předpony
- tema 2* neboli *krátký kořen* slovesa
- příčestková přípona (*c*, *que*)
- v plurálu, přípona -□

Téma 2, kdy se vynechá poslední samohláska, je nejčastější:

- slovesa, která končí na *-a* nebo *-i* (předchází jedna souhláska). Nepatří sem jednoslabičná slovesa a slovesa končící na *-ca*, *-ya*, *-na*, *hua*

např.: *coch* – spal (*cochi*)

cochqu□ - spali

niquitz – vyšel jsem (*quiza*)

tiquizqu□ - vyšli jsme

nicnotz – zavolal ho (*notza*)

ticnotzqu□ - volali jsme ho

- zvláštnosti: *-cu* před samohláskou ➤ *-uc* na konci slabiky:

quitzauc – zavřel to, pl. *quitzaucqu*□ (*tzacua*)

stejně tak u *-hu* ➤ *-uh*

quicauh – nechal to, pl. *quicauhqu*□ (*cahua*)

- qu > c
mic – zemřel, pl. *micqu* (*miqui*)
- c > -z
nez – objevil se, pl. *nezqu* (*neci*)
- další obměna koncové souhlásky:
 -ma, -mi > -n
ninoxin – oholil jsem se, pl. *titoxinqu* (*xima*)
 -ya, -yi > -x
nicpix – chránil jsem to, pl. *ticpixqu* (*piya*)
 -ti > v ráz (zvláště *mati*)
quimâ – vím to, ale: pl. *quimatqu*
 jinak: -ti > -t
tlacat – narodil se, pl. *tlacatqu* (*tlacati*)
- slovesa, která končí na dvě samohlásky (-ia, -oa)
 > ráz - souhláska (místo jedné odpadlé samohlásky, přičestková přípona – pl.
 např.: *quitô* – řekl jsem, pl. *quitôqu* (*ítoa*)
mococô – onemocněl, pl. *mococôqu* (*cocoa*)
motlalî – sedl jsem si, pl. *motlaliqu* (*tlalia*)
  - slovesa jednoslabičná, která končí na -a (nikoli -i)
 > ráz - bez vynechání koncové samohlásky
 např.: *tlacuâ* – jedl, pl. *tlacuâqu* (*cua*)
mozomâ – naštvál se, pl. *mozomâqu* (*zoma*)
  - sloveso zůstane beze změny, končí-li na samohlásku; přičestkovou příponou může
 být v singuláru -c (-o a -i > dlouhá forma)
 např.: -o: *panôc* – prošel, pl. *panôqu* (*pano*)
 -i: *quíc* – vypil to, pl. *quíqu* (*i*)
quittac – viděl to, pl. *quittaqu* (*itta*)
âcic – přišel, pl. *âciqu* (*âci*)
 -tla: *quimotlac*, pl. *quimotlaque* (*motla*)
 -ca: *chocac*, pl. *chocaqu* (*choca*)
 -hua (netranzitivní): *ehuac* – odešel, pl. *ehuaqu* (*ehua*)

Rozšíření: ò- připojené ke slovesu

např.: *ônichoch* – spal jsem
ôquinotz – zavolal ho

Préteritum nepravidelných sloves:

- yauh* > (*ô*)y - šel, pl. (*ô*)yâqu
- huitz* > (*ô*)huitz – přišel, pl. (*ô*)huitz
 ale: (*ô*)huitz = přišel, ale už odešel
 (*ô*)huall = přišel, ještě stále tu je
- c* > (*ô*)catca, pl. (*ô*)catc

PŘEDPŘÍTOMNÝ ČAS

Ještě ně ➤ v náhuatlu se používá čas přítomný
např.: Ještě jsem nejedl (todavía no he comido): *Ayamo nitlacua*⁵

ROZKAZOVACÍ ZPŮSOB (volitelný)

Pro tvorbu druhé osoby se rozkazovací způsob skádá z:

- podmětné předpony *x-* nebo *xi-*, následován dalšími předponami (přímého předmětu, zvratnými, atd), je-li třeba.
- z kořene 3, nebo-li středního tématu slovesa
- v plurálu ze speciální přípony *-cān*

- Slovesa, která končí na dvě samohlásky (*-ia*, *-oa*), ztratí poslední samohlásku:
ximotlāli – posad' se (*tlalia*)
xitlāto – mluv (*ītoa*)
xictēmo – hledej to (*tēmoa*)
- Všechna další pravidelná slovesa jsou stejná jako téma (kořen) 1
xicnōtza – volej ho (*nōtza*)
xitlachiya – dívej (*chiya*)
xitlacua – jez (*cua*)
xicochi – spi (*cochi*)
ximocuepa – vrať se (*cuepa*)

X- a *xi-* mají stejné podmínky, jako *n-* a *ni-*, *t-* a *ti-*. A *nic*, *tic* > *o*.

xoconcua – sněz to

- Plurál: u sloves končících na (*-o*, *-ia*, *-oa* a jednoslabič.) dochází k prodloužení samohlásky, která předchází příponě *-cān*. V ostatních dalších případech se uchovává krátká forma:

xipanōcān – projděte

ximotlālicān – posad'te se

xiccuācān – snězte to

xicochicān – spěte

- Nepravidelná slovesa:

yauh ➤ *xiyauh* – jdi, *xihuiyan* – jděte

huitz ➤ nemá rozkazovací způsob, používá se *huallauh* > *xihuallauh* – přijď, *xihualhuiyan* – přijďte

c□ ➤ kořen 3 je nahrazen dalším kořenem *ye-* > *xiye* – buď, zůstaň, *xiyecan* – zůstaňte.

- Pro tvorbu dalších osob (první a třetí) používáme běžné předpony podmětu. Ale slovesu by měla předcházet částice *mā* nebo *tlā*. 1. os.pl. – rozkazovací způsob, 1. os.sing a 3. sing.pl. – přání.

Ma – vyjadřuje přání

Tla – spíše vyjadřuje domněnku

Ma ompa tihuiyan – Pojďme tam

⁵ činnost „jíst“ se ještě neuskutečnila

Ma ticcuican in etl – Jezme fazole

Ma niquitta in – Kdybych to (tak) mohla vidět

Ma quitta in – Kdyby to (tak) mohl vidět

Ma tlatocan – Ať mluví. Nech je mluvit.

Všechny tyto případy by mohly být nahrazeny *tla*, což by mělo ještě zdvořilejší nádech:

Tla niquitta in – Mohla bych se na to podívat?

- Zápor: rozkazovací způsob-volitelný má speciální negaci, platnou pro všechny osoby
> *mācamo*

Macamo xicchihua – Nedělej to

Macamo quicohua etl – Neměl by kupovat fazole

BUDOUCÍ ČAS

Budoucí čas se skládá z:

- a) z běžných předpon
- b) z kořene 3
- c) z přípony *-z /-s/*
- d) z příčestkové přípony

- Příčestková přípona se objevuje jen v plurálu, v singuláru je vždy přítomna přípona *-z*.

nicochiz – budu spát

tocochizqu□ - budeme spát

timocahuaz – zůstaněš

ammocahuazqu□ - zůstanete

quinoztaz – zavolá ho

quinoztazqu□ - zavolají ho

- Prodlužování koncové samohlásky je stejné, jako u plurálu rozkazovacího času.

- Nepravidelná slovesa: *yauh*: se tvoří pravidelně > *yaz*

ca: má tvar > *yez*

- Budoucí čas v náhuatlu také může vyjadřovat subjunktiv nebo infinitiv

- V 2. osobě může znamenat oslabený rozkazovací způsob:

Ticcohuaz etl – Koupiš fazole

- Budoucí čas je povinný za použití příslovcí, které označují budoucnost:

Moztla niyaz México – Zítra půjdu do Mexika

- Často se použití budoucího času překládá do přítomného času

Nicnequi nichocaz – Chci plakat

IMPERFEKTUM

Imperfektum v náhuatlu se podobá imperfektu ve španělštině. Skládá se z:

- a) z běžných předpon⁶
- b) z kořene 1
- c) z přípony *-ya*, která označuje souvislou činnost v minulosti

⁶ může se také vyskytnout *-o* na úplném začátku slovesného tvaru (použití v Milpa Alta a Santa Ana Tlacotenco)

d) v plurálu z přípony - $\bar{\text{r}}\text{á}\bar{\text{z}}\bar{\text{t}}$

nicochiya – spal jsem

tlachiyaya – oni se dívali

- Pro prodloužení koncové samohlásky platí stejná pravidla, jako futura a rozkaz. způsobu ale: koncová samohláska –a sloves končících na –*ia*, –*oa* se uchovává a je také prodloužena
tlátoāya – mluvil
quilpiāya – spoutal ho
- Nepravidelná slovesa: *yauh* má dvě formy imperfekta > *huiya* a *yaya*
ca > *catca*

SLOVESA respektu, úcty

cochi > *mo-cochi-tia*

timocochitia – spíte (sing., vykání)

mocochitia – spí

anmocochiti□ – spíte (pl., vykání)

mocochiti□ - spí

zvratná slovesa: přípona –*tzino*, –*tizinoa*

timoaltizinoa – koupete se (sing., vykání)

NEPRAVIDELNÁ SLOVESA *jít* –*yauh*:

přítomný čas:	<i>niyauh</i> <i>tiyauh</i> <i>yauh</i>	<i>tihuí</i> ⁸ <i>anhuí</i> <i>huí</i>
minulý čas:	<i>onia</i> <i>otia</i> <i>oyâ</i>	<i>oiáqu</i> □ <i>oaniyáqu</i> □ <i>oyáqu</i> □
imperfektum:	<i>niāya</i> <i>tiāya</i> <i>yāya</i>	<i>tiay</i> □ <i>anyāy</i> □ <i>yāy</i> □
budoucí čas:	<i>niyāz</i> <i>tiyāz</i>	<i>tiyāzqu</i> □ <i>anyāzqu</i> □

⁷ nebo –*h*

⁸ v plurálu se také může vyskytnout forma: *tiyahui*, *anyahui*, *yahui*

yāz

yāzqu □

PŘEDPONY:

PŘÍTOMNÝ ČAS

	Sing.	Pl.
1	n- (ni-)	t- (ti-)
2	t- (ti-)	am-
3	-	-

TRANZITIVNÍ SLOVESA

	Sing.	Pl.
1	-nech-	-tech-
2	-mitz-	-amech-
3	-qu-	-quim-

ZVRATNÁ SLOVESA

	Sing.	Pl.
1	-no-	-to-
2	-mo-	-mo-
3	-mo-	-mo-

ROZKAZOVACÍ ZPŮSOB

	Sing.	Pl.
1		-can
2	x- (xi-)	-can
3	x- (xi-)	-can

SMĚRNÉ PREFIXY

	-on-	-hual-
--	------	--------

MINULÝ ČAS

j.,mn.č.	-ō
----------	----

PŘÍPONY:

MINULÝ ČAS

	Sing.	Pl.
1	- (-c-)	-que
2	- (-c-)	-que
3	- (-c-)	-que

BUDOUCÍ ČAS

	Sing.	Pl.
1	-z	-z + que
2	-z	-z + que
3	-z	-z + que

IMPERFEKTUM

	Sing.	Pl.
1	-ya	-yâ
2	-ya	-yâ
3	-ya	-yâ

SLOVESA RESPEKTU

	Sing.	Pl.
1		
2		-tia
3	-tia	

Seznam sloves:

NETRANZITIVNÍ SLOVESA

áci – přijít

ai - dělat

câ – být, nacházet se

choca – plakat

cocoa - ublížit

cochi – spát

cuíca – zpívat

ehua – odejít

hueyiya - růst

huitz – přijít = *huállāuh* (*hual* + *yauh*)

ícihui – pospížit si

miqui – zemřít
neci – objevit se
nemi – žít
pano – projít
pohui – patřit, být členem
quiza – vyjít
temo – klesat
tequiti - pracovat
tlācati – narodit se
tlami – skončit
tlātlani – ptát se
tōna – vzkvétat (neosob.: je teplo)
tzátzi – křičet
yauh - jít
yoli - žít

TRANZITIVNÍ SLOVESA

āna – vzít, chytit
cahua – zadržet, nechat
cōhua - koupit
caqui – slyšet, poslouchat
cuepa – vrátit, otočit
cui – vzít
chihua – dělat, vyrábět
chiya – čekat (s určitým předmětem), pozorovat (s *tla-*)
cua – jíst
ehua – zvednout, sebrat
huica - nést
i – pít
ilpia – spoutat
itta – vidět
ícuiloa – malovat, kreslit, psát
ítoa – říct, mluvit o, zmínit
ixmati – poznat, znát
machtia – učit, vyučovat
mati – cítit, znát
mōtla – házet kameny (na koho), “ukamenovat“
namaca - prodávat
nequi – chtít, přát si
nótza – volat, obrátit se k
paca – mýt
palēhuia – pomoci
pia – mít, uchovávat
piya – hlídat, uchovávat
pōhua – číst, vyprávět
quetza – zvednout

teca – uložit; rozumět
tēmoa - hledat
tequi - řezat
tlalia – položit
tlāpaloa – zdravit, navštívit
tlatia – schovat
tlaza – hodit, svrhnout
tlazótla – milovat
tolinia – trápit
tzacua – zavřít, uzavřít
xima – stříhat, holit
xtlahua - platit
zoma - rozzlobit

ZVRATNÁ SLOVESA

mo-: *altia* – koupat se
cahua – zastavit se, zůstat
cehuitzinoa – odpočinout si, sednout si
cocoa – cítit se špatně, nemocně, onemocnět, bolet
ehua – zvednout se
machtia – učit se
tlaloo – běžet
tlalia – posadit se
tolinia – cítit se bídě
cuepa – vrátit se
pōhua – být domýšlivý
toca – jmenovat se

KOPULATIVNÍ SLOVESA⁹

paqui – být spokojený

---

⁹ Druh sloves, pomocí kterých některé jazyky sestavují jmenný přísudek (*Můj otec je lékař*). Ve španělštině jsou kopulativní slovesa: *ser, estar a parecer*.